

Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik • 2020

Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik

Herausgegeben von
Olena Novikova und Ulrich Schweier

Band 2020

XI. Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik

**Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen
Die Ukraine aus globaler Sicht**

**Діалог мов – діалог культур
Україна і світ**

XI Міжнародна наукова Інтернет-конференція з україністики

München

29. Oktober – 01. November 2020

Universitätsbibliothek
Ludwig-Maximilians-Universität München

Mit **Open Publishing LMU** unterstützt die Universitätsbibliothek der Ludwig-Maximilians-Universität München alle Wissenschaftlerinnen und Wissenschaftler der LMU dabei, ihre Forschungsergebnisse parallel gedruckt und digital zu veröffentlichen.

Eine Publikation in Zusammenarbeit zwischen dem **Georg Olms Verlag** und der Universitätsbibliothek der LMU München.

Georg Olms Verlag AG
Hagentorwall 7
31134 Hildesheim
<http://www.olms.de>

© für alle Texte bei den jeweiligen Autoren 2021

Die in diesem Band veröffentlichten Beiträge geben die Meinung ihrer Verfasser oder Verfasserinnen wieder und nicht in jedem Fall die des Herausgebers, der Redaktion oder des Verlages.

Bibliografische Information der Deutschen Nationalbibliothek

Die Deutsche Nationalbibliothek verzeichnet diese Publikation in der Deutschen Nationalbibliografie; detaillierte bibliografische Daten sind im Internet abrufbar über <http://dnb.d-nb.de>

Open-Access-Version dieser Publikation verfügbar unter:
<https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:bvb:19-epub-77877-1>
<https://doi.org/10.5282/ubm/epub.77877>

ISBN 978-3-487-16073-3

ISSN der Reihe:
2629-5016 (print)
2629-5024 (online)

Redaktioneller Beirat:

Dr. Iryna Braha (Ukraine)

Dr. Alla Demčenko (Ukraine)

Prof. Iryna Dudko (Ukraine)

Dr. Natalija Horbač (Ukraine)

Dr. Oksana Kovač (Ungarn)

Dr. habil. Svitlana Lens'ka (Ukraine)

Dr. Larysa Marčylo (Ukraine)

Dr. Tetjana Prokopovyč (Ukraine)

Dr. habil. Svitlana Romanjuk (Polen)

Dr. Svitlana Semenjuk (Großbritannien)

Prof. Oleksij Vertij (Ukraine)

Dr. Iryna Volovenko (Ukraine)

ЗМІСТ

Передмова

МОВА

Світлана Богдан, Тетяна Тарасюк

Семантичний гештальт асоціативного поля перифрази
дочка Прометея 16

Ірина Божко

Власні назви роману “Польові дослідження
з українського сексу” у німецькому перекладі 28

Ірина Брага

Цінник у комунікативно-жанровому просторі базару 36

Галина Гордиловська

Українка з “чужинецьким паспортом”:
мовознавець Ганна Наконечна
та її “Коротка граматики німецької мови” 51

Світлана Дворянчикова

Поетика онімів у сучасній українській сміховій
культурі: маркери, формуючі впливи й перешкоди 63

Володимир Демченко

Медитативні формули бабусі Палажки
(від Володимира Лиса) як репрезентанти
української ментальності 72

Іван Дзира

Інвективна лексика як джерело творення
прізвищевих назв запорозького козацтва в середині
XVIII століття (на матеріалі Реєстру Війська
Запорозького Низового 1756 року) 83

Ірина Воловенко, Ірина Дудко

Трансформація як засіб метамовної рефлексії
у політичних текстах 91

Галина Зимовець

Роль інтертекстуальності в творенні
комерційних онімів 98

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЯК ЗАСІБ МЕТАМОВНОЇ РЕФЛЕКСІЇ У ПОЛІТИЧНИХ ТЕКСТАХ

*Ірина Воловенко
Ірина Дудко*

(Україна)

У статті зазначено, що для сучасного політичного тексту характерна не лише інформаційна насиченість, логічність, емоційність, а й оцінність, заклик, а також інтенція автора – осмислення, інтерпретація та ставлення адресанта до повідомлюваного.

Закцентовано увагу на структурно-семантичних та семантичних трансформаціях відомих висловів, прислів'їв, приказок, фразеологізмів, афоризмів, цитат з книг і фільмів тощо – уведення до їх структури метаоператорів як семіотично насичених текстів або як здогадок та гіпотез, що впливають на загальні механізми сприйняття повідомлення та є проявом метамовної рефлексії.

Насичені метаоператорами відомі вислови, прислів'я, приказки, афоризми, цитати з книг і фільмів тощо, використовувані політиками у промовах, сприяють порозумінню і налагодженню ефективного діалогу між політичним оратором та адресатом.

Ключові слова: рефлексив, метамовна рефлексія, метаоператор, політичний текст, трансформація, контамінація, інтенція, функційне навантаження.

TRANSFORMATION AS A METHOD OF METALANGUAGE REFLEXION IN THE POLITICAL TEXTS

*Iryna Volovenko
Iryna Dudko*

In the article it is mentioned, that not only saturation by information, logic, emotionality are typical for modern political text, but also evaluation, appeal and the author's intention: understanding, interpretation and attitude of an addressee to a one that receives the information.

Attention was focused on the structural-semantic and semantic transformations of well-known expressions, proverbs, sayings, phraseologies, aphorisms, quotations from books and films etc – inclusion in their structure meta-operators as semiotically saturated texts or as conjectures and hypotheses, that influence on the general mechanism of perception of the message and are manifestation of metalanguage reflection.

Well-known sayings, proverbs, sayings, aphorisms, quotes from books and movies etc, which are full of meta-operators, and which are used in speeches by

politics contribute understanding and establishing an effective dialogue between a political speaker and an addressee.

Key words: reflexive, metalanguage reflection, meta-operator, political text, transformation, contamination, intention, functional load.

У промовах політичні оратори почасти вдаються до структурно-семантичних та семантичних трансформацій відомих висловів, прислів'їв, приказок, фразеологізмів, афоризмів, цитат з книг і фільмів тощо. Трансформовані конструкції можуть викликати нові асоціації (породжувати підтекст, метатекст) та йти врозріз з первинним прямим значенням, набувати нових відтінків. Тому дослідження таких конструкцій, які зазнали структурно-семантичних та семантичних трансформацій і не були предметом окремого дослідження, є актуальним.

Meta – з'ясувати особливості трансформації відомих висловів, прислів'їв, приказок, фразеологізмів, афоризмів, цитат з книг і фільмів тощо у політичних текстах, а саме: уведення до їх структури метаоператорів як семіотично насичених текстів або як здогадок та гіпотез, що впливають на загальні механізми сприйняття повідомлення, а отже є проявом метамовної рефлексії. Завдання: виокремити різновиди трансформацій відомих висловів, прислів'їв, приказок, афоризмів, цитат з книг і фільмів тощо у політичних текстах та вказати на функційне навантаження таких конструкцій.

Методи та прийоми. Для досягнення зазначеної мети було застосовано методи й прийоми синтезу інформації наукової літератури, збору, семантичного аналізу та індуктивного узагальнення фактичного матеріалу, що в цілому уможливило:

- аналіз трансформацій відомих висловів, прислів'їв, приказок, афоризмів, цитат з книг і фільмів тощо у політичних текстах через уведення до їх структури метаоператорів як одного з проявів метамовної рефлексії;

- з'ясування функційного навантаження таких конструкцій.

Джерелом слугували тексти, дібрані із засобів масової інформації, зокрема: “Українська правда”, “КримSOS”, “24 TV”, “5 канал”, “Урядовий кур'єр”, “Радіо “Свобода””, “Уніан” тощо.

Результати дослідження.

У політичних текстах співіснують мовна системність і мовна креативність суб'єктів політичних процесів. Політичні оратори надають перевагу такому типу мовної поведінки, що передбачає усвідомлене використання мови з метою аналізу суспільних фактів (коментар) та їх оцінки (метакоментар) тощо (Шмелева 1999, 108).

У лінгвістичних працях поняття “метакоментар” позначають як “рефлексив” (Вепрева 2002), “метамовний рефлексив” (Шмелева 1999, 108), “метатекст” (Вежбицкая 1978), “оцінка мовлення” (Кобозева, Лауфер 1994), “метамовна свідомість” (Ростова 2008) тощо. Термін “метамовна рефлексія” (Шмелева 1999, 108) визначають як словесне оформлення суджень про мову і мовлення на підставі операцій метамовної свідомості, пов'язаних з інтерпретацією мовного коду (Саєвич 2019, 325).

М.Р. Шумаріна зазначає, що метаоператори є матеріально вираженими показниками акту метамовної рефлексії. Водночас є рефлексиви, у яких мовна одиниця оцінювана, але факт цієї оцінки не відзначений якими-небудь матеріально вираженими сигналами. У таких випадках М.Р. Шумаріна говорить про нульові метаоператори, які також належать до непрямих сигналів метамовної рефлексії (Шумаріна 2016).

І.Т. Вепрева класифікує метамовні рефлексиви за структурою та виділяє експліцитні та імпліцитні. Експліцитні метамовні рефлексиви містять вербально виражений коментар автора, в імпліцитних – вербальні коментарі відсутні (Вепрева 2002). Імпліцитні метамовні рефлексиви доступні свідомості як здогадки та гіпотези, що впливають на загальні механізми сприйняття повідомлення. Сигнальними маяками розуміння імпліцитної інформації виступають такі засоби образності, як метафора, епітет, метонімія, порівняння (Добровольська 2019).

Метамовна рефлексія є невід’ємним складником політичного дискурсу, оскільки кожен політичний оратор, відображаючи у своїх промовах суб’єктивне бачення дійсності, звертаючись при цьому до численних культурних набутоків суспільства, їх символів, контекстних фонових знань, представляючи актуальну й суспільно значиму інформацію та політичні події, так чи інакше інструктує адресата, як сприймати чи реагувати на повідомлення, використовувачи метаоператори у формі лаконічних та семіотично насичених текстів (експліцитно) або через здогадки та гіпотези (імпліцитно), що впливають на загальні механізми сприйняття повідомлення (Воловенко, Біденко 2020, 91).

Сучасні політичні тексти рясніють конструкціями, які зазнали трансформації, що полягає у введенні до їх структури метаоператорів з метою задоволення прагматичних, комунікативно-ситуативних потреб – вираження позиції адресанта щодо зображуваного і водночас впливу на реципієнта.

Важливими мовними чинниками, що уможливають реалізацію прагматичних завдань та комунікативних стратегій політичних ораторів, є зміна поверхневої та глибинної структур відомих висловів, прислів’їв, приказок, фразеологізмів, афоризмів, цитат з книг і фільмів тощо, доповнення/видалення/заміна їх окремих компонентів, оскільки перелічені конструкції у політичних текстах здатні до трансформації, репродукції, семантичних зсувів і текстової деривації. Зміни та розвиток цих комунікативних одиниць зумовлені появою нових епідигматичних відношень. Текстові інновації охоплюють не лише зсув поверхневої структури, але й глибинні семантичні зрушення. Результатом таких модифікацій є зміна не лише зовнішньої форми, семантики, стилістичного забарвлення цих конструкцій, а й насичення їх метамовними рефлексивами.

Структурно-семантична трансформація відомих висловів, прислів’їв, приказок, фразеологізмів, афоризмів, цитат з книг і фільмів тощо детермінована загальними законами розвитку мови. У політичних текстах окреслені конструкції стають відкритою системою, у якій процес вилучення деяких елементів та доповнення новими відбувається безперервно. Можемо

виділити такі поширені різновиди структурно-семантичних трансформацій у політичних текстах: лексичну заміну компонентів, поширення структури, натяк або еліipsis (тобто використання лише певних компонентів), контамінацію (тобто поєднання двох або кількох частин) відомих висловів, прислів'їв, приказок, фразеологізмів, афоризмів, цитат із книг і фільмів тощо.

Але трансформації можуть зазнати лише ті відомі вислови, прислів'я, приказки, фразеологізми, афоризми, цитати з книг і фільмів тощо, які є елементом ментальних особливостей суспільства та тісно пов'язані з соціальними, культурними процесами життєдіяльності громади, тобто тільки ті, що мають закріпленний смисл і в адресата, і в адресанта.

Такі вислови мають подвійну культурну цінність, з одного боку, вони є джерелом зберігання накопичених століттями готових скарбів, а з іншого, джерелом породження нових. Л.В. Щерба щодо цього писав: “Скарбниця ця повна всяких готових думок, готових шаблонів, фраз, образів і зворотів і охоче постачає їх своїм клієнтам, які здебільшого просто повторюють почуте. Але вона має у вигляді цих самих шаблонів і багатий запас матеріалів для новотворення, для вираження нових думок і почуттів” (Щерба 1957, 134).

О.В. Мерзлікіна зазначає, що новостворені варіанти відомих висловів, прислів'їв, приказок, фразеологізмів, афоризмів, цитат з книг і фільмів тощо вносять у текст елемент новизни та несподіванки, сприяють непомітному введенню певного погляду (метатексту) на якусь ситуацію і задають концептуальну базу для аксіологічної стратегії. Адресату пропонують готове судження, відтворюють необхідну систему поглядів та цим самим запропонованим висловом впливають на його думку (Мерзлікіна 2001).

У політичних текстах “вибір компонентів-замінників у трансформованих відомих висловах, прислів'ях, приказках, фразеологізмах, афоризмах, цитатах з книг і фільмів тощо залежить не від обмеженого мовною системою обсягу слів, а винятково від семантичних і стилістичних намірів мовця” (Шадрин 1974, 108). Так, під час свого візиту до США Петро Порошенко, щоб зробити особливий наголос на долі кримських татар та українців у Криму (вересень 2014 р.), у своєму виступі на спільному засіданні обох палат американського Конгресу перефразував вислів Джона Кеннеді, колишнього американського президента: *“Українці та кримські татари сьогодні зазнають переслідувань. І це час для всіх людей доброї волі перефразувати висловлювання президента Джона Кеннеді півстолітньої давності: я – кримський татарин, і ніщо не змусить мене відмовитися від моєї свободи”* (<https://www.radiosvoboda.org/a/26594762.html>). Очевидно, що, на відміну від оригінальної фрази, трансформована (лексична заміна компонентів) передає позицію автора щодо українських реалій та заклик до розв'язання якогось складного завдання, аналогічне якому було вже розв'язане.

Почасти автори використовують трансформовані відомі вислови, прислів'я, приказки, фразеологізми, афоризми, цитати з книг і фільмів тощо як назву, і таким чином уже одразу через заголовок можемо зрозуміти пози-

цію автора щодо змісту статті чи виступу тощо, наприклад: “Не газом єдиним - вирішили у Жовкві і перевели котельні на деревну щепу” (<http://www.institute.lviv.ua/index.php/uk/2018-02-16-08-36-56/120-2019-11-06-13-23-55>).

Поширення відомих висловів, прислів'їв, приказок, фразеологізмів, афоризмів, цитат з книг і фільмів тощо полягає у введенні до їх усталеної структури нових компонентів. Поширення цих висловів адресанти інтенсифікують образно-метафоричним та емоційно-оцінним компонентом, а також звужують їх узагальнену семантику, конкретизують її відповідно до певної ситуації, наприклад: “Коней на переправі, коли країна у стані війни, не потрібно міняти, так як поміг ту переправу можна і не подолати”, – підкреслив Москаль (<https://gordonua.com/ukr/news/politics/-konej-na-peropravi-ne-potribno-minjati-moskal-zajaviv-shcho-ocholiv-oblasnij-peredviborchij-shtab-poroshenka-677301.html>). Геннадій Москаль у промові використав відому приказку, яка стала популярною завдяки шістнадцятому президентові США Аврааму Лінкольну, цей вираз він ужив у промові під час передвборчої президентської кампанії в 1864 р. Геннадій Москаль, український політичний оратор, вдаючись до трансформації приказки, через метакоментар інструктує адресата щодо своїх політичних уподобань (коней не потрібно міняти) та майбутніх перспектив (так як поміг ту переправу можна і не подолати).

Політичні оратори нерідко вживають такий вид структурних перетворень висловів, прислів'їв, приказок, фразеологізмів, афоризмів, цитат з книг і фільмів тощо, як скорочення їх компонентного складу. Опускають у висловах, прислів'ях, приказках, фразеологізмах, афоризмах, цитатах з книг і фільмів тощо ті компоненти, які в певних умовах не є семантично стрижневими. Головною причиною еліпсиса є прагнення до економії мовних засобів – до лаконізації мовлення. У створенні та сприйнятті певного образу, побудованого на основі скорочення стійких висловів, надто важливу (а іноді і вирішальну) роль відіграє контекст (Білоноженко, Гнатюк 1989, 132).

Подекуди політичні оратори скорочують такі вислови, прислів'я, приказки, фразеологізми, афоризми, цитати з книг і фільмів тощо до одного слова. Тоді слово не лише концентрує як денотативне, так і сигніфікативне, тобто образно-метафоричне, емоційно-оцінне та експресивне значення, але й стає уособленням, натяком (рефлексивом) на певну ситуацію.

Отже, натяк як стилістична фігура – це частина виразу, підтекст певного, відомого носіям мови, факту, ситуації (Ройзензон 1973, 116). Можемо констатувати, що такі стилістичні прийоми застосовують, використовуючи ключове слово і з фразеологічних одиниць, наприклад: “Петро Порошенко: “Скажу одразу: я не підхожу на роль невістки! Ні за статтю, ні за принциповими якостями” (<https://www.pravda.com.ua/articles/2005/06/30/3011137/>).

Серед прийомів трансформації висловів, прислів'їв, приказок, афоризмів, фразеологізмів, цитат з книг і фільмів тощо актуальною є й контаміна-

ція, яка полягає у поєднанні в одному виразі двох (іноді й більшої кількості) таких мовних одиниць. Водночас деякі вихідні форми таких текстів можуть цілком зберігати всі свої компоненти й структуру в модифікованій одиниці (Цимбалюк-Скопненко 2006, 178). У політичних текстах у разі застосування контамінації кожна мовна одиниця у складі трансформованої може якісно не змінювати свого значення, оскільки почасті політичні оратори поєднують синонімічно близькі одиниці. Наприклад: “*Трагедія на Грибовицькому сміттєзвалищі підтвердила давній постулат: поки «грим не гряне», політики і чиновники палець об палець не вдарять*”, – Андрій Садовий” (https://24tv.ua/poki_grim_ne_gryane_reytingnagaduvannya_dlya_ukrajin_skih_politikiv_n693541).

У цьому вислові політичний оратор об’єднав два фразеологізми: *грим не гряне – мужик не перехреститься та палець об палець не вдарити*. Очевидно, що політичні оратори послуговуються такими конструкціями, що зазнали лінгвокреативного осмислення, в основу яких покладено асоціативні механізми (Гридина 2013).

Отже, можемо зазначити, що політичні оратори активно послуговуються різними способами перетворення відомих висловів, прислів’їв, приказок, афоризмів, фразеологізмів, цитат з книг і фільмів тощо, стимулюючи утворення контекстів, у яких такі конструкції перестають бути прив’язаними до первинних суджень або умовиводів і асоціюються з реаліями сьогодення, наповнюються конкретним змістом в просторі політичного дискурсу. Трансформуючи вислови, прислів’я, приказки, афоризми, фразеологізми, цитати з книг і фільмів тощо, автор продумує зміст, який він хоче донести адресатові, при цьому очевидно, що форма вислову є частиною змісту. Автор використовує структурно-семантичні трансформації стійких виразів, зокрема це такі: лексична заміна компонентів відомих висловів, прислів’їв, приказок, фразеологізмів, афоризмів, цитат з книг і фільмів тощо; поширення структури відомих висловів, прислів’їв, приказок, афоризмів, цитат з книг і фільмів тощо; натяк та еліпсис, тобто використання лише певних компонентів відомих висловів, прислів’їв, приказок, афоризмів, цитат з книг і фільмів тощо; контамінація фразеологічних одиниць, тобто поєднання двох частин різних відомих висловів, прислів’їв, приказок, афоризмів, цитат з книг і фільмів тощо; та власне семантична трансформація. Трансформовані лексичні одиниці є елементом мовної гри, які не лише продукують підтекст, а й вказують на інтенції політичного оратора. Тому питання, висвітлені у статті, актуальні і потребують подальшого дослідження.

Білоноженко, В. М., Гнатюк, І. С. (1989). *Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів*. Наукова думка. Київ.

Вежицкая, А. (1978). *Метатекст в тексте*. Новое в зарубежной лингвистике. 8. Лингвистика текста. Прогресс. Москва. С. 402–424.

Вепрева, И. (2002). *Языковая рефлексия в постсоветскую эпоху*. Изд-во Уральского ун-та. Екатеринбург.

Воловенко, І., Біденко, Є. (2020). *Структура та специфіка метакоментарів у політичних текстах*. У кн.: Матеріали I Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції “Досягнення і перспективи науки, освіти та виробництва: 2020”. С. 90–92. Київ. Електронний ресурс: https://openscilab.org/wp-content/uploads/2020/12/dosjagnennja_i_perspektivi_nauki_ოსვითი_თა_ვითობიწთვთ-2020.pdf. [Дата останнього доступу 07.02.2021].

Гридина, Т. (2013). *Языковая игра в художественном тексте*. УрГПУ. Екатеринбург.

Добровольська, М. (2019). *Поняття імпліцитності та імпліцитної оцінки в лінгвістиці*. Науковий журнал Львівського державного університету безпеки життєдіяльності “Львівський філологічний часопис” 5. С. 55–59. Електронний ресурс: <https://doi.org/10.32447/2663-340X-2019-5-9>. [Дата останнього доступу 07.02.2021].

Кобозева, І., Лауфер, Н. (1994). *Интерпретирующие речевые акты*. В кн.: Логический анализ языка. Язык речевых действий. Наука. Москва. С. 63–71.

Мерзлікіна, О. (2001). *Комунікативно-прагматичний аспект функціонування прислів'їв у художніх текстах (на матеріалі творів М. Сервантеса)*. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Ройзензон, Л. (1973). *Лекції з загальної та російської фразеології*. СамГУ. Самарканд.

Ростова, А. (2008). *Обыденное метаязыковое сознание: статус и аспекты изучения*. Обыденное метаязыковое сознание и наивная лингвистика. Межвузовский сб. научн. трудов. Изд-во Алтайского ун-та. Кемерово, Барнаул. С. 49–57.

Сасевич, І. (2019). *Знак у метамовній рефлексії (на матеріалі малої прози Андрія Содомори)*. Вісник Львівського університету. Серія філологічна. 70. С. 323–334.

Цимбалюк-Скопненко, Т. (2006). *Контамінація як структурно-семантичний спосіб трансформації фразеологічних одиниць (на матеріалі перекладів Миколи Лукаша)*. Лексикографічний бюлетень. Зб. наук. праць. 13. С. 177–181.

Шадрин, Н. (1974). *Структурно-семантические речевые преобразования фразеологических единиц*. Актуальные проблемы лексикологии и словообразования. 3. Новосибирск. С. 106–109.

Шмелева, Т. (1999). *Языковая рефлексия*. В кн.: Теоретические и прикладные аспекты речевого общения. 1 (8). С. 108–110.

Шумарина, М. (2016). *Язык в зеркале художественного текста (Метаязыковая рефлексия в произведениях русской прозы)*. Флинта. Москва.

Щерба, Л. (1957). *Литературный язык и пути его развития (применительно к русскому языку)*. В кн.: Щерба Л.В. Избранные работы по русскому языку. Гос. Уч.-Пед. изд. Мин. Просвещ. РСФСР. Москва. С. 130–141.